

EEN AMSTERDAMSE FAMILIE IN CHINA

1919-1946

Tante Anneke deed haar intrede in onze familie op negentienjarige leeftijd, toen ze zich verloofde met onze jongste oom van moederszijde, Ben Knüppe, mijn peetoom. Ze zou onze jongste tante worden. We zagen een vriendelijk, slank meisje met een blozend gezicht en een zachte oogopslag. Ondanks haar jonge leeftijd gaf Anneke de Jongh de indruk dat ze wist wat ze wilde in het leven. Het gezin van zes kinderen, waarvan zij de oudste was, was nog niet zo lang geleden teruggekeerd uit China.

Toen ze een jaar later met Ben Knüppe trouwde, op 14 juni 1951, maakten we kennis met haar ouders, broers en zusjes. Ik was toen zeven jaar oud en mocht in mijn gesmoke jurkje en mijn Gerzon manteltje met fluwelen kraagje mee naar de huwelijksmis. Wij, de oudste neefjes en nichtjes waren allemaal nog onder de tien jaar oud en we vingen flarden van gesprekken van de oudere generatie op. We hoorden dat alle kinderen De Jongh in China geboren waren, behalve dochter Jetje die tijdens een verlof in Nederland was geboren. Anneke was als eerste kind, onder de naam Annie, in 1930 in Hong Kong geboren. Vader Frans de Jongh vonden we een man van de wereld, al wisten we toen nog niet precies wat dat betekende. Hij was lang en slank, had iets mondains en elegants. Hij had een klein rond hoofd, rode wangen en de allure van een oud-koloniaal, een keurig geklede gentleman of Parijzenaar. Wij vermoedden dat hij bijzonder was en hij was dan ook, iets wat we nog niet wisten toen, een *Old China Hand*.¹ Waarschijnlijk had hij veel te vertellen over wat hij al die jaren in China had meegemaakt. Zijn vrouw, die mooi Nederlands sprak, maakte een deftige en degelijke Hollandse indruk, maar ze had ook iets zwierigs. Ze droeg een lange, donkere gebloemde rok, een elegante hoed, versierd met een tuiltje bloemen en praatte honderduit. Anneke sprak prachtig Nederlands met een Engels accent en de karakteristieke Engelse geaspireerde ‘t’. Voor ons had die manier van spreken iets exotisch en chics.

Naarmate ik ouder werd, werd ik steeds nieuwsgieriger naar de Chinese tijd van deze familie. De herinneringen aan mijn verblijf van vier jaar in het buitenland, in het prille postkoloniale Zambia, wakkerden deze belangstelling aan. Toen ik de leeftijd bereikte waarop ik al wat op mijn eigen leven begon terug te kijken en waarop ik steeds liever biografieën dan romans las, sprak ik er wel eens met tante Anneke over dat haar levensverhaal voor veel mensen de moeite van het lezen waard zou zijn. In Nederland is niet veel bekend over het leven in China tijdens de Republiek China en

weinig Nederlanders kunnen op zo'n bijzondere jeugd terugkijken. De plannen om haar verhaal op te schrijven werden echter nog niet concreet.

In 2010 maakten tante Anneke en ik alsnog een plan om haar herinneringen op te gaan schrijven. Zij beschikte ondanks haar tachtig jaar over een fabelachtig geheugen, zodat zij mij nog heel veel wist te vertellen over haar jeugd in China. Er bleken uiteindelijk brieven en foto's te bestaan van Frans de Jongh van 1919 tot 1946 met een aantal onderbrekingen tijdens verloven en de tijd in een Chinees jappenkamp. Later schreef zijn vrouw Willy de Jongh-Defoer mee. Ook van het thuisfront, de familie Defoer, zijn een aantal brieven bewaard gebleven. Wat begon als een biografie van de jeugd van mijn tante werd de geschiedenis van de familie De Jongh in China toen ik de beschikking kreeg over de rijk gevulde mappen met brieven.

DE JONGENSJAREN VAN FRANS DE JONGH

EEN MOEILIJKE TIJD

Tante Anneke werd op 8 september 1930 geboren als Annie de Jongh (later ook Ann of Anneke genoemd) in haar ouderlijk huis aan de Chatham Road, op het schiereiland Kowloon, in Hong Kong. Het aangrenzende China bevond zich in een politiek uiterst turbulente periode. De westerlingen die in Hong Kong woonden merkten daar nog niet veel van; zij hadden een beschermd bestaan en een goed leven dankzij de gunstige handelsverdragen met de Republiek China. Hong Kong was een Britse kroonkolonie en dus onafhankelijk van China, in tegenstelling tot grote verdragshavens als Shanghai, Kanton en Tientsin op het Chinese vasteland, maar van dat verschil was voor de buitenlanders in de praktijk niets te merken.

Het verhaal van Annekes tijd in China begint in Hong Kong, maar eigenlijk begint het al veel eerder en wel met de vroege jeugd van vader Frans, in Amsterdam. Zijn levensomstandigheden in die tijd verklaren hoe en waarom hij uiteindelijk in China terecht kwam.

In 1919 vertrok Annies vader als energieke jonge man naar China, om te gaan werken bij de HCHC (Holland China Handels Compagnie). De reis ging via Hong Kong naar Shanghai. Een bijzonder besluit na een veelbewogen en tragische jeugd, getekend door het soort bittere armoede waarover jeugdboeken als *Kruimeltje* uit ongeveer dezelfde tijd vertellen en door het verlies van veel naaste familieleden aan de toen nog vaak ongeneeslijke tuberculose.

Frans (Franciscus Josephus Antonius) de Jongh werd geboren in Amsterdam op 3 februari 1895, als tweede van negen kinderen. Hij omschrijft zijn familie zelf als een ‘opkomende familie’. Het oudste kind was een meisje, Atie of Ali geheten. Zijn vader, Anton de Jongh, gehuwd met Anna Krol, had een deftige zaak in onder andere sponzen, zeemleer en borstels in de Vijzelstraat, in het pand, waar later het Carlton Hotel gevestigd werd. Hij kreeg een goede opleiding op het jongensinternaat Saint Louis in Oudenbosch, dat ervoor zorgde dat hij een ontwikkeld man werd. Hij had veel interesses en ook een goed gevoel voor kunst en vreemde talen. Een diplomatieke of consulaire functie leek hem heel aantrekkelijk en zou goed bij hem gepast hebben. Anton was echter de aangewezen persoon om de zaak van zijn moeder over te nemen. Zijn broer Paul mocht voor architect studeren, terwijl Anton daarvoor wellicht meer talent had, althans dat dacht zijn moeder. Frans schrijft in zijn *Notities*: ‘Dit moest mislopen en het is ook misgegaan, waaronder ons mooie grote gezin met een

lieve verstandige moeder en negen begaafde kinderen verschrikkelijk heeft geleden'. Mede door zijn gebrek aan flair en aan commercieel inzicht gingen de zaken al snel slecht. Hij was onhandig en weinig flexibel met klanten. Vanaf zijn tiende jaar nam moeder De Jongh, die zich grote zorgen maakte over de zaak, haar oudste zoon Frans, een ernstige en tegelijkertijd optimistische jongen, vaak in vertrouwen. Het delen van moeders zorgen was een zware belasting voor een jongen van tussen de tien en de veertien jaar, hoewel hij dat zelf misschien toen niet zo beleefde.

Hij was op de hoogte van de financiële problemen en kende de wisselopers, die steeds hun achterstallige wissels kwamen aanbieden en die met allerlei beloften weg-gewerkt moesten worden.² Het geldgebrek werd zo nijpend dat vader De Jongh soms zelfs geld moest lenen van zijn eigen kinderen. De spaarpotten met hun zakgeld werden dan aangesproken. Vader noteerde precies hoeveel hij bij hen in het krijt stond en maakte een lijst van die uitstaande bedragen. De kinderen voelden zich rijk als hij de schulden oplas. Atie prijkte bovenaan met een bedrag van f 300,-. Ze had dit bedrag als petekind geërfd van haar oma, omoe De Jongh. Dat geld was als sneeuw voor de zon in de zaak verdwenen. Frans werd regelmatig met briefjes naar familie, vrienden en kennissen gestuurd, om een lening te vragen wanneer een ongeduldige crediteur ernstige dreigementen had geuit – ‘een afschuwelijke taak’ – en werd dan meestal nogal vijandig bejegend. In 1904 overleed tante Leen, de zeer bemiddelde weduwe van een oudoom. Helaas bleek na de begrafenis dat al haar geld naar de kerk en liefdadige instellingen was gegaan. De nonnen hadden haar schandalig bewerkt, volgens Frans. Na de begrafenis kwamen zijn vader en oom Paul opgewekt thuis. Ze hadden een paar flinke borrels gedronken om hun teleurstelling te verwerken. Moeder vroeg: “En, hoeveel?” “Niets”, zeiden ze.

Tot overmaat van ramp leed zijn vader vanaf 1905 aan tuberculose. Een verblijf van enkele maanden in sanatorium Hoog-Laren, door Frans' moeder zonder zijn medeweten bij koningin Emma bij elkaar gebedeld, bracht wel tijdelijk verbetering. Hij werd zelfs genezen verklaard. De ziekte kwam echter toch weer terug. Zijn geldzorgen namen nog meer toe en al het piekeren zorgde ervoor dat zijn ziekte verergerde. Hoewel hij veel van zijn vrouw en kinderen hield, was hij prikkelbaar door zijn kwaal. Hij moet erg geleden hebben onder de situatie. Hij had een heel zorgeloze jeugd gehad en kon deze tegenslagen niet verwerken. Het gezin probeerde ondertussen zijn stand op te houden. Eerste communies werden stijlvol en feestelijk gevierd, maar het personeel – een knecht en een inwonende dienstbode – verdiende weinig.

In 1910 stierf op vierjarige leeftijd broertje Wim, liefkozend Wimpie genoemd, aan een hersenvliesontsteking. In zijn overlijdensbericht schrijven de ouders: ‘Hiermede vervullen wij de treurige plicht U kennis te geven van het overlijden van ons geliefd Zoontje Willem Cornelis Joseph in de aanvallige leeftijd van bijna 4 jaar’. De ouders waren ontroostbaar. Frans nam veel taken op zich en deelde de zorgen met

hen. Hij volgde een goede lagere school op de Kloveniersburgwal en kreeg een jaar aanvullend onderwijs in Frans, Duits en Engels. Voor de hbs of het gymnasium was er geen geld.

Omdat Frans van planten en plantkunde hield, ging hij rond die tijd als leerling bij bloemkwekerij Van Deventer in Haarlem werken. Zijn moeder betaalde iedere week zijn kostgeld bij de Broeders van Johannes de Deo. Na enige tijd verdiende hij een gulden per week. Hij voelde zich niet op zijn gemak bij het 'werkvolk', want wat betreft afkomst en opvoeding behoorden de De Jonghs tot de gegoede burgerij. Het huis van tante Cato, een zus van zijn vader, werd Frans' geliefde adresje. Hij bracht iedere avond bij haar door, achter haar winkel in huishoudelijke artikelen in de Zijlstraat te Haarlem.

De toestand thuis werd kritiek. Niemand wilde het gezin nog helpen, omdat de financiële situatie een bodemloze put was gebleken. Gedwongen verkoop van het huis volgde en de zaak werd opgeheven. Er bleef geen rooie cent over. Daarna huurde het gezin een huis met een winkel aan de Voorstraat in Noordwijk. Frans nam ontslag en hielp met de verhuizing. Enkele bevriende relaties, waaronder zijn latere schoonvader H.B. Defoer, ondersteunden de verhuizing financieel. Bij de familiepapieren van de familie De Jongh bevinden zich twee dieptreurige bedelbrieven van Frans' moeder aan de heer Defoer. Frans ging werken bij bloemkwekerij Grullemans en verdiende nu de helft van de huishuur. Vader was doodziek. Het gezin bleef straatarm. Frans ging weer ergens anders werken, nu bij bloembollenkweker Van der Meer, waar hij lange dagen maakte en iets meer verdiende. Het gezin rooide het met wat hulp van buitenaf. Mina, de dienstbode, bleef trouw bij hen wonen en werken, vaak zonder loon. Atie en Leny zaten als interne leerlingen op de kweekschool. De kosten hiervoor werden betaald door een bevriende relatie. Pas toen Atie als onderwijzeres ging werken en daar goed mee verdiende had het gezin zekerheid.

Frans' vader stierf in juli 1911, op 48-jarige leeftijd. Uiteindelijk had hij er zelf vrede mee en was opgelucht dat zijn gezin het op dat moment leek te redden. Er was geld opzij gelegd voor de begraving. De heer Henri Defoer – weldoener en vriend van oom Paul – hielp financieel en gaf het gezin een kleine toelage per maand. De energieke moeder De Jongh begon na de dood van haar man 's zomers kamers met pension te verhuren, hetgeen een aardige bijverdienste opleverde. De De Jonghs hadden het niet makkelijk in het provinciale Noordwijk. Er bestonden nogal wat vooroordelen tegen de Amsterdammers. Er werd hevig geroddeld over het gezin uit de grote stad. Zelfs de pastoor was bevooroordeeld. Hij was van mening dat de De Jonghs 'een wufte stadse geest in het dorp brachten'.

Frans' werkgever Van der Meer had hem stages in het buitenland beloofd, mede om Engels en Duits te leren. Toen er van die belofte niets terecht kwam, vertrok Frans

via een andere bloembollenexporteur naar Engeland om de taal te leren. Van maart tot augustus 1912 ging hij werken bij de bloemen- en fruitkweker J.W.Cross, in Wisbech. Dit was een keerpunt in zijn leven. Hij voelde zich gelukkig:

Het was de geest van het land en het karakter van het Engelse volk dat mij aantrok - beschaafd, rustig en weloverwogen en geen onnodig geklets - daarbij zeer aardige meisjes, veel vrijer dan ik in Nederland gewend was en die een buitenlandse jongen wel aardig vonden. - Een onvriendelijk gezicht van mijn hospes en hospita nam ik gaarne op de koop toe. - Ik geloof dat ik aanhoudend en in veelvoud en doch in alle eer en deugd verliefd ben geweest.- Mijn eerste ervaring op dat terrein. - En in mijn onschuld schreef ik hierover enthousiast aan mijn moeder, die zich hevig zorgen maakte over het morele welzijn van haar jongen. -

Frans liep zo met zijn hoofd in de wolken dat hij niet wakker lag van het hongerloontje dat hij verdiende, maar om toch wat bij te verdienen nam hij extra werk aan: stukwerk in de bessen- en frambozenpluk. Hij werkte van zonsop- tot zonsondergang, ook op zondagen, en hield zo genoeg geld over om een week in Londen te kunnen doorbrengen, waar hij zich een grijs maatpak liet aanmeten en flaneerde als een man van de wereld. Hier vangen we al een glimp op van de latere Frans, in zijn vrijgezellentijd in China.

Na zijn terugkeer bleef hij een week thuis en nam een betrekking aan in Münster, Duitsland. Hoewel hij er een goede tijd had, van augustus 1912 tot mei 1913, lag het Duitse karakter hem volstrekt niet. Frans schrijft over zijn kostgezin:

Wij moesten vooruit eten - kregen margarine i.p.v. boter - geen kopjes doch ronde kommen voor koffiedrinken - ijzeren lepels en vorken met houten heften enz. Allemaal kleinigheden die mij diep ergerden terwijl ik mij heel wat ontwikkelder en beschaafder voelde dan die mensen. - En dan altijd dat pochen op hun land waar alles “viel besser” was dan elders in de wereld.- Opmerkelijk is ook dat ik daar nooit verliefd ben geweest en gezien mijn ervaring op dat punt in Engeland zal dat wel niet aan mij hebben gelegen.

In juni 1913 maakte hij een voettocht van drie weken langs de Rijn. Dit soort sportieve *outdoor*-leven beviel hem heel goed zoals we later in zijn leven nog vaak zullen zien. Hij was toen al een verwoed wandelaar en zou dat zijn hele leven blijven. Toen Frans weer thuis was nam hij een baan aan als boekhouder en buitenlandse correspondent bij Hilverda & Co, Snijbloemenculturen en Handel in Aalsmeer. Hij blufte zichzelf deze baan in en verdiende er f 13,- per week. Thuis betaalde hij f 7,- kostgeld. De rest van het geld droeg hij vrijwillig af aan zijn moeder. De zaak van de De

Jonghs in Noordwijk leverde nog steeds geen winst op. Aan de pensiongasten werd wél iets verdiend.

Anton en Paul veroorzaakten problemen. Broer Anton was drie jaar jonger dan Frans. Hij was zoals Frans het zelf noemt 'moeilijk begaafd' en redde zich niet goed. Hij hield het niet uit op een klein seminarie bij de franciscanen en gaf de studiebeurs op, die hij tot ieders bewondering zelf bemachtigd had. Daarna deed hij eenvoudig werk, eerst bij een fietsenmaker in Noordwijk en later bij een loodgieter in Amsterdam, waar hij onderdak vond bij een 'klein-burger' gezin. Omdat hij hoger opgeleid was dan de mensen waartussen hij leefde en werkte, werd hij daar diep ongelukkig en ook heel ziek. Hij stierf aan een verwaarloosde middenoorontsteking, in 1914, op zestienjarige leeftijd. Zus Ali schreef op zijn bidprentje: 'Het onbegrepen kinderzieltje - vaak veroordeeld naar de schijn.' Er staat ook de tekst op van Psalm 106.12: 'Ik ben ziek geworden en er was niemand die mij helpen kon.' Op zijn rouwkaart, omrand door een dikke zwarte bies, staat: 'Heden overleed na langdurig en geduldig lijden, voorzien van de H. Sacramenten, onzen geliefden zoon en broeder Antonius Johannes Paulus de Jongh in den jeugdigen leeftijd van bijna 16 jaar.'

Broertje Paul, geboren in 1900, was uiterst talentvol. Hij was ongedisciplineerd en spijbelde, maar hij had een scherpe handelsgeest. Vanaf zijn veertiende jaar leidde hij een zelfstandig leven door te werken in banketbakkerijen. Atie werd uiteindelijk ontslagen vanwege een conflict met de pastoor en het schoolbestuur over kleingeestige Noordwijkse onbenulligheden en vond een nieuwe werkkring in Amsterdam. Leny was inmiddels afgestudeerd als onderwijzeres en nam haar plaats in.

Moeder ging achteruit, Frans kwam naar eigen zeggen te weinig thuis uit Aalsmeer. Hij had daar later wroeging over, want toen beseftte hij pas dat zijn moeders gezondheid in die tijd verslechterde en dat haar veerkracht afnam. Hij werkte tot 1915 bij Hilverda, waar hij zich goed ontwikkelde, hard werkte en vaak weken had, waarin hij f 25,- verdiende, wat veel was voor die tijd. Hij handelde in snijbloemen met Duitsland, Engeland en de Sovjet-Unie.

Moeder financierde vervolgens het pension in Noordwijk-aan-Zee zonder een cent te bezitten: Pension Zeerust aan de Rembrandtweg. Voor de hypotheek sloot ze leningen af bij Belgische familieleden, met een legaat als onderpand. Alles was op krediet. Ze hervond tijdelijk haar oude energie. Zakelijk gezien heeft ze toen toch nog twee goede jaren gehad. Het noodlot bleef het gezin echter achtervolgen, want juist op dat moment brak de Eerste Wereldoorlog uit. De pensiongasten bleven weg, met name de Duitse toeristen. Bovendien kwamen Belgische familieleden asiel zoeken in het pension, omdat België in oorlog was. Deze mensen betaalden niet voor hun onderdak. Dit alles werd Frans' moeder, die altijd heel flink geweest was, toch echt te veel en in 1915 leidde deze uitzichtloze situatie tot een grote terugslag. Ze had de

kracht niet meer om het pension te bestieren, maar Atie en Frans waren te jong om haar taak over te nemen. In 1915 moest Frans in dienst in Leiden. Hoewel hij met spijt zijn baan opzegde bij Hilverda, waar hij het juist zo naar zijn zin had, kon hij nu veel vaker thuis zijn.

Nadat Frans in januari 1916 zelf ziek geworden was, werd hij een tijdje opgenomen in het Elisabethgasthuis vanwege een reumatische koorts. Door zijn ziekteverlof bij zijn moeder thuis – achteraf een zegen – waren moeder en zoon veel samen, deelden ze veel van hun gedachten en ontstond er een innige band. Moeders gezondheid was zwak, maar Frans merkte dat in de omgang niet. Ze had nu niet lang meer te leven. In het voorjaar kreeg ze een longbloeding en stierf in het ziekenhuis, op 9 april 1916, slechts 43 jaar oud, maar uiterlijk een oud en afgeleefd vrouwtje. Frans schrijft: ‘Nog steeds herdenk ik haar met liefde en bewondering.’ De rouwkaart werd ondertekend door ‘hare bedroefde kinderen’.

Frans werd overgeplaatst naar Noordwijk-Binnen om thuis te kunnen helpen. Hij en mevrouw Theys, een kennis, zetten het pension voort. Oom Paul, de architect, kreeg de voogdij over de minderjarige kinderen. Het bedrijf werd opgeheven. Jules, die zeven jaar oud was, werd geadopteerd door oom Paul en tante Jet. Deze oom en tante waren kinderloos en woonden in Amsterdam aan de Reguliersgracht. Tante Jet (Henriëtte, geboren Hofman) was een zus van Louise Hofman, die later trouwde met Henri Defoer.³ Er had altijd een innige vriendschap bestaan tussen Frans’ ouders en oom Paul en tante Jet, waar op tragische wijze een eind aan kwam door de financiële problemen. Frans had hierdoor later geen prettige herinnering meer aan oom Paul en tante Jet. Hij schrijft in zijn *Notities*: ‘Financiële moeilijkheden en een veelvuldig beroep op financiële hulp verdrijven de vriendschap, ook tussen naaste familieleden.’⁴ Jules, die nu bij oom Paul en tante Jet woonde, was eerst onrustig, maar wende al eens aan de situatie. Hij ging veel met de kinderen Defoer om. Alfons, geboren in 1902, ging naar de kweekschool in Leiden en was daar in de kost. Annie, twaalf jaar, zat intern op de normaalschool in Amsterdam.⁵

In 1917 waren alle zeven nog in leven zijnde kinderen De Jongh een week bij elkaar in een eenvoudig pension in Noordwijkerhout. In september van dat jaar ging Atie, een knappe jonge vrouw, als onderwijzeres naar Nederlands-Indië. Ze ging haar geluk elders beproeven nu de pastoor haar relatie met een aardige protestantse jongen had afgekeurd. Het was een gevaarlijke reis via Amerika, midden in de oorlog, met het risico dat Duitse duikboten hun schip zouden torpederen. Een werknemer van de HVA (de Handelsvereniging Amsterdam) zou een oogje in het zeil houden tijdens de reis. Op de boot ontmoette ze Gerrit Munters die als tabaksplanter in dienst was van de HVA, op Sumatra. Het was wederzijds liefde op het eerste gezicht. Ze waren zó verliefd dat ze voor ze in Indië aankwamen al in Hong Kong trouwden. De

kapitein zegende aan boord het huwelijk in. Bij het Nederlandse consulaat ter plekke moesten ze de benodigde papieren ophalen. Vervolgens werd aan boord een huwelijksfeest gegeven, met vrij eten en drinken voor alle passagiers. Het bruidspaar vond het helaas geen leuk feest, omdat er veel te veel gedronken werd. Het eindigde in één grote massa lallende passagiers. Toen Gerrit en Atie aankwamen in Indië, was Atie al zwanger en mocht ze tot haar grote spijt niet meer als onderwijzeres werken. Haar lot was dat van alle werkende, zwangere vrouwen in die tijd: haar contract werd verbroken.

In 1918 kwamen de zes in Nederland overgebleven kinderen bij elkaar in Noordwijkerhout. Paul had de eerste symptomen van tuberculose. Hij was toen achttien jaar. Frans kwam in oktober 1918 uit militaire dienst. Paul en hij gingen samen op kamers wonen in Amsterdam en kregen een slecht betaalde baan bij een accountantskantoor: de Gebroeders Limperg.⁶ Het samenwonen viel tegen. Paul en hij scheelden vijf jaar en waren uit elkaar gegroeid. Paul vond Frans te bevoogdend, zette zich tegen hem af en deed onverstandige dingen. In tegenstelling tot Frans had Paul juist plezier in zijn werk. Ze konden maar met moeite de eindjes aan elkaar knopen. Paul verdiende wel wat bij met boekbinden, maar hij maakt veel rommel op de kamer en ruzie met de hospita's, zodat ze vaak moesten verhuizen. Aan het einde van de oorlog leden de broers acuut voedselgebrek. Voor warme maaltijden konden ze een beroep doen op de gemeentelijke centrale keukens. Ze moesten daar dan buiten in een rij gaan staan tot er binnen plaats was. Een absoluut dieptepunt was het moment waarop ze in de rij stonden en hun goede oude knecht Hendrik, nog van de zaak in de Vijzelstraat, achter hen in de rij zagen staan. Hun standsbewustzijn bracht een gevoel van diepe schaamte teweeg. Ze bukten zich schielijk en slopen stiekem de rij uit. Ze zagen liever af van een warme maaltijd dan daar door Hendrik gezien te worden. Die dag gingen ze zonder warm eten naar bed. In 1919 verhuisden ze naar een pension van de Broeders van Johannes de Deo aan de Keizersgracht. Deze penibele omstandigheden eisten veel van Paul, die steeds zwakker en zieker werd. Door de inspanning van de verhuizing kreeg hij een longbloeding, waarna hij het bed moest houden. Frans begon de moed te verliezen en had steeds minder energie.

In het *Handelsblad* werden rond die tijd sollicitanten opgeroepen voor uitzending naar een handelsonderneming in Oost-Azië. De Holland China Handelscompagnie te Rotterdam, ofwel de HCHC, die na de oorlog zou overgaan in het bedrijf Internatio, had vestigingen op verschillende plaatsen in China. Frans schreef op de advertentie en kreeg een onderhoud met de heer Collignon, de directeur. Het kantoor was gevestigd in een mooi herenhuis aan het Westplein. Frans maakte een goede indruk zodat ze hem toch wilden aannemen ook al weigerde Limperg gegevens beschikbaar te stellen. Hij kreeg ontslag en drie maanden salaris van Limperg. Op 19 maart 1919 ver-

trok hij met de S.S. Sindoro van de Rotterdamse Lloyd naar Batavia, vanwaar hij met de S.S. Tjimanoeke van de Java-China-Japan Lijn verder zou reizen naar Hong Kong.

Paul was doodziek en bedlegerig toen Frans afscheid nam. Hij kon op dat moment niet vermoeden dat zijn broer op 30 november 1919 zou overlijden, toen hij al een half jaar in Shanghai was. Leny zorgde voor hem. Hij wilde van haar steeds de oude liedjes horen die vroeger thuis werden gespeeld, vooral het lied *Les feuilles mortes*, dat zij met tranen aan zijn bed zong.⁷

Na het vertrek van Frans hebben hij en Paul tot kort voor zijn dood nog een aantal brieven uitgewisseld. Er is één brief van Paul van dertig kantjes bewaard gebleven. Frans heeft hem nog beantwoord, maar die brief kwam te laat in Holland aan. In zijn lange brief schrijft Paul dat hij, terugkijkend op zijn jonge leven, beseftte dat hij te jong voor zichzelf had willen zorgen om anderen niet tot last te zijn. Hij had op die manier zijn gezondheid verwaarloosd en tevens zijn talenten niet kunnen ontwikkelen. Paul had eigenlijk journalist willen worden, hij had een fijne pen. Frans voelt weer een diepe weemoed als hij dit jaren later opschrijft in zijn *Notities over de familie De Jongh*. Hij probeert in die korte memoires dan ook uit te leggen waarom hij toch naar China vertrok. Het leek alsof hij de doodzieke Paul en de jongere broers en zusjes in de steek liet. Hij vertrok met een bezwaard hart. Toch dacht hij achteraf dat hij voor het gezin meer heeft kunnen doen door naar China te gaan. Hij heeft vanuit China financieel veel bijgedragen aan hun opvoeding en aan de medische zorg voor Paul en later Annie. Hij had hoe dan ook na al die tegenslagen een enorme drang om in alle vrijheid eindelijk aan zijn eigen toekomst te gaan bouwen. Vanwege de werkloosheid, die in Nederland vlak na de Eerste Wereldoorlog heerste, waren er weinig mogelijkheden voor jonge mensen als hij.

In de *Notities* valt het op dat Frans een haarscherp geheugen heeft voor alle geldbedragen die een rol in zijn verhaal spelen. Het bezit van geld of juist het gebrek eraan overheersen in zijn leven. Achter de schrijnende lotgevallen – zijn jeugdchroniek is immers een opsomming van eindeloos veel leed en tegenslag – vangen we ook een glimp op van de verstandige, ambitieuze, hard werkende en avontuurlijke jonge man, die elk dubbeltje omdraait om iets te kunnen bereiken. Op de dieptreurende brieven geschreven in 1910, waarin Frans' moeder de heer Defoer om geld vraagt, heeft Frans in 1968 met een paperclip een briefje bevestigd met een paar aantekeningen over zijn zorgelijke jeugd, die hij als oudste zoon als een zware last had ervaren. Het briefje eindigt met de woorden: 'In een harde leerschool heb ik de waarden van geld leren kennen en jelui zult daaruit begrijpen dat ik geen verkwisting kan verdragen. 14-8-1968.'

Frans was nieuwsgierig naar verre landen en hield van zaken doen. Er was in het Westen niet veel over China bekend. Het was bekend dat het een ver, onmetelijk en

groot rijk was, waarvan de cultuur dateerde van eeuwen voor Christus. Net als Tibet was het eeuwenlang een heel gesloten, mysterieus gebied geweest. ‘China sprak en spreekt tot de verbeelding. Geen wonder: het is een ver afgelegen, gigantisch rijk met een cultuur van ver voor onze jaartelling. Het land bleef lang een sprookjesrijk waarover de informatie maar mondjesmaat tot het Westen doordrong. De Chinees zelf deed door zijn oosterse onpeilbaarheid en afstandelijkheid diepe gronden en grote levenswijsheid vermoeden. Westerse zeevaarders en handelaars ontdekten een aards paradijs waar wijsheid en schoonheid voor het oprapen lagen.’⁸ Maar terwijl Frans nietsvermoedend zijn koffers pakte, zich vol verwachting inscheepte en beseft dat zijn grote avontuur eindelijk aanbrak, begonnen de laatste maanden van Pauls leven en openbaarden zich de allereerste symptomen van de gevreesde familieziekte tuberculose bij zijn vijftienjarige jongste zusje Annie.

NAAR HET VERRE OOSTEN

Frans ging in China werken voor de HCHC, een goed bedrijf, niet groot en zeer conservatief, vanuit Rotterdam geleid. De HCHC had een passage voor hem geboekt op de al eerder genoemde S.S. Sindoro.⁹ Omdat hij aangenomen werd als beginnend employé, was voor hem een plaats gereserveerd in de derde klas. Tijdens zijn reis via Nederlands-Indië naar China schreef hij een zevental lange brieven. Eind maart 1919 vertrok de Sindoro uit Rotterdam naar Batavia. Frans deelde de krappe, slecht geventileerde hut met vijf jongemannen als hij. Veel rust om brieven te schrijven was er niet. In de kleine salon werd veel gezongen, gespeeld op de oude valse Franse piano en gekletst. De passagiers werden bediend door Javanen: ‘Ik gevoel mij hier niets verrast of vreemd, alsof ik altijd door de bruintjes bediend werd enz. Alle bediening is Javaansch, die bruintjes maken een heel vertrouwde haast sympathieke indruk. Ze doen hun werk stil & men bemerkt niets van hunne bewegingen.’

De reis ging via Falmouth, waar het stormde en iedereen zeeziek werd, maar de zee was er prachtig groenblauw. Ze voeren naar Wight en vervolgens door de Golf van Biskaye. Frans trok veel op met de jongelui van de derde klasse. Er werd gelezen, veel geluierd, gedamd, gekaart (gepandoerd) en gesjoelbakt. Er waren slechts drie of vier vrouwen aan boord, waaronder een ‘handschoentje’. Dit was een begrip in de koloniale tijd. De vrouw trouwde in Nederland met een ander, *by proxy*. Dat heette in het Nederlands: ‘trouwen met de handschoen’.¹⁰

‘Volstrekt onverantwoord’ vond Frans het om een vrouw op deze manier alleen te laten reizen in de tweede klas, gezien het beschavingspeil van veel van de tweedeklasspassagiers. Wellicht had hij al een toekomstige vrouw voor zichzelf in gedachten.

Tot ieders teleurstelling voer het schip naar Gibraltar op grote afstand van de Spaanse en Portugese kust, dus er was niets te zien voor de passagiers. De avontuur-

lijke Frans hoopte vurig dat de Sindoro veel havens zou aandoen. Hij popelde om verre landen en volkeren te ontdekken. Door de toenemende warmte werd het verlangen naar oostelijke streken steeds sterker. Frans genoot steeds meer van het saaië, makkelijke leventje aan boord. Hij prees de bediening van de Javanen:

Ik heb veel plezier in de Javaantjes hier aan boord, de Max Havelaar heeft mij reeds vooruit eenige sympathie voor deze menschen gegeven & ze zijn hier ook voorkomend en gediensig, ik kan tenminste die snauwend bevelende toon van de oud-indiërs hier aan boord niet uitstaan & 't spijt mij dat ik niet in de gelegenheid ben om een beetje meer van hen te leeren kennen. Ze hebben zeker de meest geschikten uitgezocht: 't zijn allen jonge frissche kereltjes & ze zien er aardig uit in hun witte pakjes. Als een haan trippelt de 'mandoer' (de inlandse ober) tusschen hen rond en voelt zich als een koning met zijn stijfdeftig blauw costuum met zilveren bandjes en knopen, boord & bruine schoenen. Alleen kan hij zijn natuur niet verloochenen in zijn vlugge dribbelgang en het eigenaardig hoog optrekken van zijn knieën en 's avonds zit hij bij het diner met al zijn deftigheid toch op zijn hurken en graait met zijn vingers in zijn kommetje rijst met vleesch. Er zijn ook Chineezzen aan boord, maar die zijn minder sympathiek & het spijt mij in dit opzicht wel dat ik niet in Indië kom. 't Is opmerkelijk dat die Javaantjes ineens veel levendiger geworden zijn nu wij in warmer streken komen. Waren ze tot nu toe steeds zwijgend & in gedachten, vandaag zijn ze allen vroolijk & levendig & hebben de grootste schik onder elkaar, maar steeds bedekt & kalm, zelden hoor je ze luid spreken.

In de nacht van 28 op 29 maart overleed aan boord een jonge vrouwelijke passagier. Ze reisde alleen met een kindje van twee maanden naar Indië en was plotseling ernstig ziek geworden. Haar man had een boot eerder genomen. Drie nonnetjes hadden haar op het laatst verzorgd. Er deden allerlei geruchten de ronde over de doodsoorzaak, want zelfs de scheepsarts wist niet aan welke ziekte ze leed. Ze werd begraven in Gibraltar, waar de boot op 30 maart aanmeerde. Gedrapeerd in een Hollandse vlag werd de kist aan wal gedragen. Hoewel de passagiers niet van boord mochten, was de prachtige omgeving van Gibraltar een welkome afleiding van dit tragische sterfgeval. Op de top van de kale rots waarop Gibraltar lag, wapperde de Engelse vlag. De Straat is maar tien kilometer breed, zodat ze de prachtige rotsen en bergen van de Spaanse en Afrikaanse kusten, met de liefvallige blinkende witte stadjes duidelijk konden zien liggen. Bruinvissen dansten vrolijk in het zeewater, dat lichtgroen was met mauve schaduwen. Allerlei onsmakelijk uitzierende handelaren boden van alles aan, sinaasappelen, vijgen en sigaretten. Zelfs guldens werden geaccepteerd.

Na Gibraltar werd koers gezet naar Port Saïd. Frans nam zich voor om in Port

Saïd een *deck chair* te kopen, waarop hij 's nachts in de buitenlucht kon slapen. Het slapen in de derdeklas hut zou met de toenemende warmte vrijwel ondraaglijk worden, met name na Port Saïd, dacht hij. Hij drukte zijn familieleden op het hart om vooral een dekstoel, pantoffels, een binocle en lucifers mee te nemen als ze ooit een grote zeereis zouden gaan maken. Verder schreef hij dat de kans bestond dat hij zijn zusje Atie zou kunnen bezoeken, wanneer zijn schip in Padang zou aanmeren. Atie woonde immers met haar man Gerrit bij een plantage op Sumatra.

De officieren in de tweede klasse vormden ondertussen een feestcommissie voor de Koninklijke verjaardagen, 19 april prins Hendrik en 30 april prinses Juliana, maar de passagiers klikten te veel zodat er niet goed samengewerkt werd. Tussen Gibraltar en Port Saïd zagen de opvarenden helaas alleen maar water, lucht en bruinvissen. Frans, die de route van de Sindoro met zijn kompas volgde, had graag wat meer land gezien. De Engelse regering had ruim van tevoren geseind, dat niemand in Port Saïd van boord mocht: 'Dan moeten wij zoet aan de groote engelsche baas gehoorzamen, ze vertrouwen ons Hollanders niet erg, maar niet zonder reden wanneer je hoort hoe er door de Hollanders geknoeid is ten gunste van Duitschland.' De politieke nasleep van de Eerste Wereldoorlog was dus nog duidelijk voelbaar.

Geleidelijk aan werd het steeds warmer, er was geen enkel golfje te zien. Inmiddels droeg Frans linnen colberts en heerlijk luchtige 'costuums'. De stemming onder de tweedeklaspassagiers was niet onverdeeld prettig. Hoewel Frans overboeking in de derde klas wel verwacht had, verbaasde het hem dat de tweede klas, die was ingericht voor 42 passagiers, er 82 telde. Het zou waarschijnlijk niet uitlopen op vechtpartijen, maar er waren veel eigen vaste kringetjes ontstaan, waarin veel gebabbeld en kwaadgesproken werd. Frans moest daar niets van hebben. Zoals later ook bleek in China, hield Frans ervan om mensen te observeren en daarbij toch ook de nodige afstand te bewaren. Hij vond het fijn zich te kunnen terugtrekken.

De reis naar Batavia zou nog veertig dagen duren, zei men, en dan zeven dagen naar Hong Kong. De combinatie van goed eten en weinig bewegen had zijn uitwerking op de spijsvertering. Franse meldde dat de cascaratabletten al waren uitverkocht bij de dokter en schreef over dit nieuws: 'Excuse de banaliteit'.¹¹ Hij pandoerde veel en verloor ook flink. Dat was een goede oefening voor daarginds in de Hollandse Club in China, op de lange winteravonden.

In de buurt van Malta voeren ze door een zware storm met hoge golven. De Sindoro lag erg stabiel en het weer knapte weer snel op. Het werd zelfs 'goddelijk mooi'. Hoewel hij bezorgd bleef over zijn verweesde jongere broers en zusjes en af en toe lichte wroeging had, voelde Frans zich ook heel gelukkig, verwachtingsvol en vrij na die donkere jaren in Holland. 'Ik ga mij weer een jong mensch voelen in deze zorgelooze tijd van zonneshijn & dan prettig licht en luchtig gekleed. 't Is werkelijk een genoegen om in wit flanelen pantalon & witte schoenen & los linnen grijs jasje

of alleen in overhemd te flaneeren. 't Schijnt dat zulke lichte kleeding reeds vrolijker stemt dan die akelige dikke donkere costuums die wij 's winters in Holland moeten dragen.'

In de brief van 5 april 1919 schreef Frans over zijn twijfels aan zijn oom Paul en tante Jet, die nu voogd waren over de jongere De Jonghs. Had hij er wel juist aan gedaan weg te gaan? Zij hadden nu immers de zorg over zijn boers en zussen, inclusief de zieke Paul. Hij had het gevoel hen ermee opgezadeld te hebben, temeer daar de oudste, Atie, ook vertrokken was. Hij bedankte hen dat ze hem de beslissing om te gaan makkelijker gemaakt hadden. 'Het ware misschien dan ook juister geweest om nu tegenover U van mijn ongerustheid te zwijgen, want ik wist dat ook dat komen zou, maar U moet weten dat het geen onverschilligheid van mij is geweest en dat ik ten volle besef de groote omvang van de zorgen & moeilijkheden voor de kinderen die U genomen heeft.'

Ook vroeg hij naar de financiële afwikkeling van de erfenis zoals de verkoop van het Pension Zeerust. Tegelijkertijd kabbelde het luie leventje voort. Allerlei wedstrijden werden er georganiseerd zoals 'blokjes rapen op het gladgemaakte dek', een wedstrijd die Frans een tweede prijs opleverde in de vorm van een rookstel, en simultaan schaken (de jongen die van tien spelers won lag een dag lang met hoofdpijn op bed)¹². De dag zag er meestal als volgt uit: een lange wandeling op het dek, na het ontbijt, wat lezen. Om 12.00 uur lunch, kaarten tot 16.00 uur, dan een koud bad, een beetje kletsen, dan de bittertafel, om 18.00 uur het diner, dan weer een dekwandeling en sinds kort *whist* met een *whist*-clubje.¹³

In de brief van 8 april 1919, geschreven in het Suezkanaal, meldde Frans dat de passagiers in Port Saïd toch aan land waren geweest. Het was zijn eerste kennismaking met het Oosten. Hij had geen verwachtingen vooraf. Hij vond het heerlijk om met Lucas, met wie hij op de boot bevriend was geraakt, door de enige hoofdstraat te wandelen en genoot van de 'echte' palmbomen. Nieuwsgierig nam hij de 'bruine tronies' in zich op. Hoewel de stad vuil was en weinig vertier bood, vond hij alles heel interessant. Ze mochten tot 24.00 uur aan de wal blijven, maar om 21.00 uur waren alle cafés al dicht. De beide vrienden dronken toen maar een heerlijk kopje zwarte Arabische koffie. Ze dachten dat het in de stad redelijk veilig was als je je maar netjes gedroeg. Het was een vreemde gewaarwording alleen maar omringd te worden door 'ongure tronies'. Frans miste de cafés en casino's niet, die vond je immers over de hele wereld. Arabische kroegen en achterbuurtjes boeiden hem des te meer.

De drie eerste brieven voor het thuisfront konden gepost worden. Later zocht Frans met zijn vriend en gewapend met zijn camera een 'echte' Arabische wijk op: 'De houten hoge huizen dreigen ieder oogeblik op je hoofd neer te ploffen.' Ze werden uit een moskee gezet vanwege hun 'heidensche schoenen'. Omdat ze die niet bij de ingang wilden achterlaten kregen ze rieten muiltjes voor over hun schoenen.

Binnen zag het er kaal en leeg uit, maar wel indrukwekkend en plechtig. Er werd gebeden met het gezicht naar Mekka. De vrienden beklommen vervolgens een slanke, witte, fijn bewerkte minaret, 'het leek wel onmogelijk dat de bovenste galerij zoo'n lompe mens kon houden'. Deze 'echte' buurt was wellicht gevaarlijk want de soldaten mochten er niet komen. Het krioelde er van de kinderen, veel kleine meisjes met blauwzwart haar met overal gouden en koperen ringen om hun beentjes, armen, hals, voeten en soms in hun neus. Een hele stoet van wel honderd kinderen liep achter hen aan. Een kerel joeg ze af en toe hardhandig uiteen.

'Oudere meisjes zag je nergens op straat, wel gluurden er door de kieren van deuren & ramen van die zwarte amandeloogen, maar bij een onbescheiden blik verdween zelfs ook dat. Getrouwde vrouwen, waren allen in 't zwart & tot boven hun neus gesluierd, met daartussen een luchtpijpje, zoodat het wel neushoorns geleken. Ze zijn te beklagen die schepsels & het is mij onbegrijpelijk hoe die aardige zwartkopjes na zoo'n vrije jeugd zich in zulke afzondering kunnen schikken.'

De twee vrienden deden zich tegoed aan de overdaad aan fruit. Sinaasappels zo groot als een kinderhoofd, dadels en kokosnoten. Gidsen, venters en boodschappenjongens verdrongen elkaar. Uiteindelijk dropen ze wel af. Iedereen sprak bijna voldoende Hollands om de klanten te helpen. Grote zaken hadden zelfs Hollands sprekende bedienden. 'Al het geld van de wereld was er in omloop en zelfs de kleinste sinaasappelenjongen wist van iedere munt de waarde!' In tegenstelling tot de andere passagiers die zich ergerden aan het 'vieze, gemeene Port-Saïd', had Frans een prettige, 'eigenaardige' indruk van deze eerste kennismaking met het echte oosterse stadsleven. De Amsterdamse Jordaan was er niets bij, vond hij.

Om 13.00 uur moesten ze weer aan boord zijn. Toen volgde het 'treurige kolenbunkeren'. 'Honderden kerels zwoegden als mieren langs planken om kolen uit de bunkerschuiten in het schip te brengen. Ik heb nog nooit zoo hard, zoo onmenselijk zien werken, je kon je niet indenken dat dat ook nog mensen waren, schreeuwend & krioelend, hun heele lichaam bedekt met kolengruis & zoo uren lang sjouwen zonder rust, 't was hoopeloos naar om aan te zien.'

Om 15.00 uur vertrokken ze naar het zuiden, door het Suezkanaal. Overal lagen schepen met Amerikaanse en Engelse troepen, die aanhoudend vanaf de oevers hun vragen riepen in de trant van: waar de Sindoro passagiers vandaan kwamen, waar ze heengingen en of ze 'Big Willy' (de Duitse keizer) niet bij zich hadden.¹⁴ Vanaf Port Saïd was het smoorheet. Frans had geen *deck chair* kunnen kopen en sliep nu slecht vanwege de hitte. Het drong tot hem door dat hij nu afscheid genomen had van Europa: Je denkt wel eens dat wij blanken daar niet thuis behooren & dat het verschil te groot is om je daar thuis te kunnen gevoelen. Voor mijzelf verlang ik echter niets liever dan al dat vreemde leven van nabij maar als vreemdeling te bezien, zeer zeker zal ik dan veel kunnen genieten.'

De Sindoro voer nu gestaag steeds verder de tropen in, door de Golf van Suez, langs woeste kusten, die wazig waren door het schelle licht van de woestijn. Links bevond zich het historische land uit de tijd van Mozes, de beroemde berg Sinai. Frans vroeg zich af hoe Mozes met zijn jodenvolk en zijn kudden in dat woeste zand- en rotsenland in leven waren gebleven. Meteen de ochtend na het vertrek uit Port Saïd, het keerpunt tussen Europees en oosters, verscheen iedereen als bij afspraak in het wit aan dek. De kinderen in 'hansoppen' en op blote voeten. Onder vrolijk geschreeuw en gefluit haalde een groot troepentransport van gedemobiliseerde Australiërs hun schip in. Hun bui was goed na de verbroedering onder invloed van whisky en bier in Port Saïd. Amerikanen en Australiërs hadden in die tijd de gewoonte te fluiten om hun enthousiasme te uiten, iets wat de Hollanders daar voor het eerst hoorden.

Vanaf 10 april ging de reis gedurende een aantal dagen verder over de Rode Zee. Het werd vroeger donker. De hitte was nog goed uit te houden. Iedereen had veel lectuur bij zich en ook de scheepsbibliotheek was goed voorzien; er werd dan ook druk gelezen. Frans was verdiept in *Kazan de wolfshond* van James Oliver Curwood.¹⁵ Op 11 april werd er een bal op het dek georganiseerd. Voor Frans waren 'de zee en het maanlicht oneindig veel mooier dan zoo'n hospartij bij een draaiorgel'. Hij liet zich duidelijk niet meeslepen. De volgende dag passeerden ze de eilandengroep De Twaalf Apostelen. Het werd een stuk warmer. Alles was nieuw, maar vooral de sterrenhemel van het zuidelijk halfrond hield Frans in de ban. Hij bleef 's nachts op voor de voor hem volledig nieuwe sterrenbeelden, waaronder het Zuiderkruis, de helderheid van de sterren en de zonsopgang. Overdag gaven de spelende haaien, bruinvissen, dolfinnen en vliegende visjes hun doorlopende voorstelling.

Op 14 april bereikten ze de Golf van Aden bij Bad-El-Mandeb.¹⁶ Na Kaap Gardafui ging het verder naar de Indische oceaan. Ook al had Frans gehoopt dat Colombo op Ceylon aangedaan zou worden, hun schip voer nu rechtstreeks naar Padang op Sumatra in Indië. De prachtige nachten en niet al te warme dagen regen zich aaneen, zodat je heerlijk kon genieten en verleden en toekomst daarbij kon vergeten. Veel aansluiting bij leeftijdgenoten had Frans niet nodig. 'Boeken en de mooie zee zijn voldoende en kunnen mij meer genoegen geven dan andere mensen.'

De paasdagen op 20 en 21 april verliepen kalm. De dag ervoor, op 19 april, werd de verjaardag van prins Hendrik gevierd. De feestelijkheden ontvaardden 's avonds in een 'schandelijke drankpartij'. De bar was tot 3.00 uur 's nachts open geweest en alle wijn was toen op. Een indirect gevolg van het feest was de verloving van een onderwijzeresje met de marconist, 'maar dat zal vermoedelijk wel niet langer duren dan tot Batavia bereikt is'.

De hitte werd nu steeds onaangener. Iedereen begon te verlangen naar het einde van de reis. Op 22 april volgde een ontroerende ontmoeting met een andere boot van de Lloyd, op weg naar Holland. De schepen voeren nog geen honderd meter

van elkaar en de passagiers konden elkaar verstaan. ‘Een ontmoeting tusschen broers en zussen kon niet hartelijker zijn.’ Ondertussen nam de hitte nog steeds toe: ‘Als dat in Hong Kong ook zo is dan mag ik wel een lekemmertje onder mijn kin hebben.[...] Het water in de zee heeft een temperatuur van 87° Fahrenheit, menig dikke hollandsche jongen denkt in die hitte: “Wat ben ik begonnen!”

De laatste dagen voor hun aankomst in Padang voeren ze langs de prachtige weelderige westkust van Sumatra. Er vielen tropische regenbuien. De boot schommelde nogal op de hoge, wiegende deining, ten dele door het gebrek aan ballast: de kolen waren vrijwel op. Op zondagavond 27 april kwam de Sindoro eindelijk aan in Nederlands-Indië. Frans kon niet wachten om van boord te gaan voor meer beweging en afwisseling. Hij postte weer twee brieven voor Nederland. Die zouden met de S.S. Tambora begin mei naar Holland gaan.¹⁷ Verwachte aankomst: half juni. Er ging een telegram naar zus Atie. Frans had lang geen contact met haar gehad. Hij vond het verschrikkelijk jammer dat hij haar nu niet kon opzoeken, ze was nu zo dichtbij, maar een bezoek aan haar zou grote moeilijkheden opleveren voor de verdere aansluiting met Hong Kong. Hij telegrafeerde ook naar Grand Hotel Java in Weltevreden om een kamer te reserveren.

De volgende dag werd de omgeving van Padang door de reizigers verkend. Overal groeiden geurende bloemen, palmen en hoge klapperbomen, waar brutale aapjes rondslingerden. Met zijn drieën beklommen ze een heuvel. De loodrechte zon brandde genadeloos op hun hoofden. Ze vonden de inwoners benijdenswaardig om hun heerlijke natuurleven, in hun huizen tussen die fraaie palmen. ‘Ze leven zoo zorgeloos als een vlinder, alleen de chineezen wonen natuurlijk dicht op elkaar in smerige krotten om overal geld aan te verdienen. Wat ik tot nu toe van mijn toekomstige landgenooten gezien heb trekt mij nog niet erg aan.’ Na deze wandeling lieten ze zich nog een paar uurtjes in een wagentje met een pittig paardje rondrijden. Om 17.00 uur voer de Sindoro verder.

Het laatste citaat uit de zesde brief, net na vertrek uit Padang geschreven, werd een paar dagen later op 4 mei, na aankomst in Weltevreden bij Batavia genuanceerd als volgt:

Ik denk nu toch beter over de Chineezen om hun onvermoeibare werklust, ze werken en sjuuwen van vroeg tot laat en geen moeite is hen te veel om iets te verdienen. Bij die zorgeloze Javaantjes is voor hen dan ook genoeg te verdienen. Die Javanen verdienen soms heel veel, maar ze maken het direkt weer op & maken nog liefst weer schuld erbij. Gisteravond bij die inlandsche danspartij vertelde zo’n hoteljongen dat hij pas van iemand f 2,50 fooi had gehad & dit achter elkaar in 25 bedragen van 10 ct verdanst had bij het danseresje, waar hij verliefd op was & het is toch een zuiver platonisch genoeg om zoo eenige uren met een

strak ernstig gezicht zonder op te kijken met je beenen, armen en vingers grimassen tegen zoo'n kind te maken. Het was een heel lief meisje, zoo klein dat het wel een popje geleek, soms lijken die meisjes wel miniatuur menschjes voor speelgoed, wij gelijken wel reuzen bij hen & je zoudt bang zijn ze te breken wanneer je ze aanraakt. De danseresjes waren Soendameisjes, zeker een extra klein ras.

Op 1 mei legde de S.S. Sindoro aan in Priok, de haven van Batavia. De aankomst ging gepaard met veel emoties. Familieleden wuifden uit de verte bij het weerzien van hun dierbaren. Frans voelde zich eenzaam, hij kon zich de vreugde zo goed voorstellen. Bij aankomst wachtte hem een telegram van Atie en Gerrit, als welkom en om te vertellen dat ze het goed maakten. De mandoer van het Java Hotel haalde hem af met de auto, in de snel invallende duisternis van de tropenavond.¹⁸ Gelukkig had hij gereserveerd, want het hotel was volgeboekt en velen moesten nog een nacht op de Sindoro blijven. Het Grand Hotel Java was een eersterangs hotel. Verbazend groot, duur en luxe. De kamer kostte f 10,- per nacht, wel te duur voor een langer verblijf. Het bed was 10 m² groot met een muskietengordijn eromheen. Een verademing na de te warme hut aan boord. Hij had een slaaprolletje, dat ook wel een 'Dutch wife' werd genoemd.¹⁹

De reis naar Hong Kong kon alleen ter plekke in Batavia geregeld worden. Frans stuurde meteen een bericht naar de Java-China-Japan Lijn. Het antwoord was dat er de eerste maanden geen plaats was. De kapitein van de S.S. Tjimanok, die via Sourabaya, Macassar, Balikpapan naar Hong Kong, Amoy en Shanghai zou gaan wilde hem niet meenemen, omdat hij al passagiers had die een maand wachtten. Hij beloofde in Hong Kong naar het kantoor van de HCHC te gaan om te vertellen hoe het met Frans ging en dat hij moeite had gedaan om weg te komen. Hij kon wel meteen met de Koninklijke Paketvaart-Maatschappij naar Singapore, waar een aansluiting mogelijk was met Hong Kong, maar het was wellicht verstandiger om voorlopig in Batavia te blijven, de boot naar Singapore was tjokvol en ook daar zou een wachttijd hem waarschijnlijk niet bespaard blijven.

Het hotel had een heerlijke grote eetzaal met een goed orkest, dat optrad tijdens het diner. Op de menukaart van 4 mei 1919, die bewaard is gebleven, zie je een avondmenu van negen gangen. Naast de lijst met gerechten staat het muziekprogramma afgedrukt: zeven stukken salonmuziek, waaronder Russische militaire marsen en Poolse walsjes. Bijvoorbeeld: *Skobeleff-Marche K. Frantz of Dumka* en *Krakowiak* van O. Nedbal. Bij het ontbijt kon je kiezen uit zeventien schotels. Batavia was in Frans' ogen mooi en ruim, maar alles maakte een primitieve indruk, zowel de winkeltjes, de trammetjes als de kranten. 'Ze zijn hier zo trots op de "Koningin van het Oosten", de bijnaam van Batavia in de 19^e eeuw.' Voor Indische begrippen was het grootsteeds, maar niet voor een nieuwkomer.

De Sindoro passagiers voelden zich ontheemd. De nieuwelingen kregen weinig medewerking van de in Indië wonende Hollanders. Ze boden geen hulp en wie om hulp vroeg kreeg die zonder welwillendheid. Het motto was, 'ieder voor zichzelf'. Op 6 mei boekte Frans uiteindelijk toch maar een passage op de S.S. Melchior Treub van de Paketvaart, naar Singapore, vertrek 10 mei. De S.S. Treub was een mailschip, geen vrachtschip.

Batavia wende snel. De taal bleef lastig, de inlanders spraken alleen Maleis, dus een kersverse Indiëganger had een zakwoordenboekje nodig voor de boodschappen. Het afdingen kostte geen moeite. Tot Frans' verbazing baadden hele families zich en wasten ze hun kleren in de bruine Kali rivier. Het vroege opstaan bij zonsopgang was nog wel wennen. Toch ging hij de eerste zondag naar een gezongen hoogmis met preek in een bloedhete kerk. Ook op die zondag at hij zijn eerste rijsttafel, die iedere zondag en woensdag op het menu stond. 'Prima', vond hij: 'Je lacht je ziek om de bediening, een processie van wel 20 jongens na bestelling, richting mijn tafeltje. Ieder draagt wel 2 à 3 gerechten. Het duurde 20 minuten voor ik me bediend had, 2 diepe borden vol met de zonderlingste verscheidenheid van vleesch, visch, vruchten, groentes & kruiden. Niet meer dan de helft kunnen verwerken. Een gemakelijkheid vooral voor een *orang baroe*.²⁰

Frans ging op verkenning uit. 'Vroeg naar de oude benedenstad Batavia, waar de handelskantoren zijn. Ondernemende voorouders bouwden hier een stad volgens de Hollandsche begrippen, huizen met hoge stoepen à la Heerengracht, overal grachten met bomen, maar nu hebben de Chineezzen die daar hun kwartier hebben er een Chinees tintje aan gegeven.' Dezelfde dag 's avonds bezochten Frans en een kennis van de Sindoro een inlandse kermis:

Bijzonder aardig. Javaansch toneel, dansen, vooral het dansen was heel eigenaardig. Eenige meisjes dansten bij begeleiding door een soort viool met één snaar en de gamelan. Tegen betaling van enig geld (5 of 10 cent) mag zoo'n jongen met dat meisje dansen. Het geld is privé inkomsten voor de danseres. Dansen alleen maar voorwaartse passen, in de rondte of op een plaats. Ze verdraaien daarbij op de eigenaardigste manier hun polsen en vingers. De meisjes dansten erg onverschillig, geen wonder, van 7 tot 12 in de weer. De jongens dansten met onbegrijpelijke ernst, ze vertrekken geen spier van hun gezicht; ze raken hun meisje niet aan maar draaien en buigen er voortdurend omheen. Alle dansen zijn natuurlijk liefdesgeschiedenissen, want soms schreeuwen en krijsen de meisjes en dan veranderen de passen. Het blijft waardig en ernstig. Er waren wel een paar duizend inlanders. Iedereen bleef kalm. Genoten. Ook toneel was verzorgd. Alle avonden is het anders. Improvisatie. Er werd met zorg en inleving gespeeld. Allemaal Javaanse geschiedenissen maar in oud-Portugese kleding, fluwelen spanbroekjes, lange kousen.²¹

De verschijning van de eerste Portugezen schijnt indruk gemaakt te hebben door de rijke kleding. De herinnering leeft voort onder het volk.

Frans vond de Javanen een zacht, meegaand en goedig volk, anders zou een handjevol Hollanders de macht hier niet in handen kunnen houden, dacht hij. Alles werd door inlanders gedaan, alle machinisten, conducteurs, chauffeurs, kantoorbediendes en alle werkkrachten in de techniek waren Javanen. Iedereen had ervaring in wel tien beroepen, omdat ze al van allerlei baantjes gehad hadden. De eindverantwoordelijken waren echter Hollanders.

Frans ging regelmatig op koopjesjacht. Zoals ook later in China was hij dol op curiosa. Afdingen zag hij als een sport. Zijn buit bestond uit een sierlijke koperen vaas uit Padang, een Atjeh koperen schild en een sarong. Na zijn middagdutje zat hij iedere middag op zijn veranda en dan 'kan je hier tot dinertijd in pyjama heerlijk luchtig buiten lopen of schrijven & lezen. Ik wacht op mijn witte pakken die ik heb laten maken, dan ben ik met diner voor het eerst in het wit.' Het geld raakte snel op. In Singapore zou hij om geld moeten telegraferen. In de buurt van zijn hotel, Weltevreden, was niet veel te zien, er waren overal brede wegen en ruime huizen. Maar er was genoeg afleiding in het hotel en op straat:

Vanavond was er een of ander een inlandsch vorstje, een akelige, dikke, verwaande vent in generaalsuniform met zijn militaire blauwe kepi idioot over zijn hoofddoek, maar het gevolg was prachtig, beeldjes van vrouwen & die prachtige fijne inlandsche kleeding, rijk met goud en diamant past daar zo heerlijk mooi bij, jammer dat die walgelijke vette vent de boel bedierf, die javaantjes kregen een stuip van schrik voor die soesoehoenan.²² Soms komt er zoo'n rijke Chinees met zijn huisgezin, meneer Europees gekleed, maar vrouwen behouden hun inlandsche kleeding. Ik geloof dat de Oostersche vrouwen een fijn gevoel van smaak in hun kleeding bezitten, zelfs de gewoone volksmeisjes zien er lief uit in hun sarong en daaroverheen een fijn lang kanten jakje, altijd zachte tinten en een rose kanten sjaaltje over hun hoofd, zoo'n straattoneeltje hier geeft de mooiste kleurschakeringen. Ik heb ook altijd plezier in die jongens van 8-10 jaar, van die echte zorgeloze vrolijke gladde deugnieten.

Een bezoekje aan Sociëteit De Harmonie was een welkome afleiding. Er werd verschrikkelijk gespeeld, allemaal écarter of skaat, voor honderden guldens.²³ Een week later zouden er ook wedrennen plaatsvinden, maar dat zou na het vertrek van de S.S. Treub zijn. Tonnen werden er daar in die tijd verwed, iedereen deed mee. Erg riskant in de ogen van een nieuweling.

Op de laatste dag voor zijn vertrek maakte Frans een excursie naar Buitenzorg, het huidige Bogor. Dit stadje lag zeventien kilometer ten zuidoosten van Batavia op

een heuvelrug, waar het een stuk koeler was. Hij liet zich er heerlijk rondrijden in de prachtige omstreken. De plantentuin, die ook nu nog steeds bestaat was 'heerlijk mooi, de prachtigste orchideeën en een groote vijver met de Victoria Regina.²⁴ Daar beginnen de bergen ook o.a. de hoge Salak en Gedeh, die je vanuit Weltevreden reeds ziet.' Met spijt nam hij afscheid van het Indische leventje. Hij dacht dat hij zich beter zou voelen in de natuur, op een kleine plaats in de *cultures* dan op een stads-kantoor in een grote stad als Hong Kong. Hij stuurde een brief met de S.S. Coen van de K.P.M. mee en verwachtte dat deze eind juni in Holland zou aankomen.

De volgende brief schreef Frans onderweg naar Hong Kong, op postpapier van de Java-China-Japan Lijn (JCJL), met als briefhoofd S.S. Tjimanoeek.²⁵ Frans kreeg vrijdagavond 9 mei te horen dat hij de volgende dag toch mee kon met de Tjimanoeek. Op de menukaart van 4 mei (*le 4 mai*) krabbelde hij haastig dat hij de volgende ochtend voor zijn paspoort nog moest langsgaan bij de Engelse consul in de Benedenstad en zijn passage nog moest gaan betalen, want de boot zou op zaterdag 10 mei vertrekken. Ook moest hij in vliegende vaart zijn bagage nog van de S.S. Treub overbrengen naar de S.S. Tjimanoeek. Dit was kennelijk allemaal gelukt – grote afstanden, die hij per taxi aflegde – en hij was precies om 10.00 uur aan boord, zodat hij nu op weg was naar Hong Kong. Hij had herhaaldelijk bij de kapitein van de Tjimanoeek, die in de hotelkamer naast de zijne logeerde, om een passage gezeurd, helaas zonder resultaat. Toch was het hem door een list gelukt op het nippertje aan boord te komen. De broer van een reisgenoot van de Sindoro was agent in Priok. Deze vertelde de kapitein dat er drie passagiers niet megingen, wat niet waar was, maar zo mocht Frans toch mee. Hij had ook nog snel zijn ticket bij de Paketvaart ingeleverd in en het geld teruggekregen.

MET DE S.S. TJIMANOEK NAAR HONG KONG EN SHANGHAI

Het was nu zaterdag 10 mei 1919 en het was enorm gezellig aan boord van de Tjimanoeek, die maar tien eersteklaspassagiers telde. De sfeer was joviaal. Er was geen hut voor Frans, vanwege de eerdergenoemde list, maar hij mocht bij de marconist, een 'prettige jongeman', intrekken. De passagiers gingen vriendschappelijk met de kapitein en de officieren om. Aangezien de bemanning voortdurend op dezelfde lijn voer, was het gezelschap van passagiers meer dan welkom. De kapitein had er zelfs achteraf schik in dat het Frans gelukt was toch aan boord te komen. Hij nam overigens graag mensen in de maling. De dokter, die achteraf gezien wellicht de schrijver Slauerhoff was, en de marconist aten bij de passagiers aan tafel.²⁶ De reis zou een week duren. De verwachte aankomstdatum in Hong Kong was 17 mei. Het beloofde een dolle week te worden. Frans' toekomstige werkgever HCHC was algemeen bekend bij de bemanning, als agent voor de JCJL in Shanghai. Zij kwamen voortdurend

met dat *shipping office* in aanraking. De reacties over de HCHC waren verschillend. Zo bleek dat ze in alles wat los en vast zat handelden, zelfs in koelies, bestemd voor de tinwerken op Bangka. Ze hadden ook een kantoor in Muntok voor dat doel.²⁷

De brief ging op dinsdag 13 mei verder op de 'Chineesche Zee' en vertelde over die koeliehandel, de schaduwzijde van deze reis:

Veel prettige ervaringen, maar ook veel ellende aan boord. Wij nieuwelingen, versch uit Europa, wij beschouwen alle menschen nog gelijk. Slavernij bestaat voor ons niet maar hier in het oosten zien wij anders. Er zijn hier aan boord buiten ons nog 1800 andere menschen, werkelijk menschen, maar die hier slechts lading beteekenen. Het zijn Chineezzen uit Indië, die terugkeeren naar hun land, afgeleefde & versleten koelies uit de tinmijnen, maar ook geheele families, vrouwen & kinderen, zij liggen hier opgepakt in het bagageruim en op het dek, tusschen kisten en tonnen, geen ruimte om zich te bewegen, het is onbegrijpelijk hoe in die kleine bekrompen ruimte nog 1800 menschen leven kunnen, veel volbrengen hun reis niet, die oude en versleten mijnkoelies, als onbruikbaar uit Banka en Billiton weggestuurd, kunnen het niet doorstaan, ook de kleine wichtjes van nauwelijks eenige weken & die hier nog geboren worden, kunnen in die stank & hitte niet leven & sterven hier, wij zijn nog geen 3 dagen onderweg & ik geloof dat er reeds 20 gestorven zijn, er is wel geneeskundige hulp aan boord, maar tegen gebrek aan lucht & ruimte kan de dokter ook niets doen & kan zich slechts bepalen om de dood vast te stellen, waarna onmiddellijk de primitieve zeebegrafenis plaats heeft. Hier in onze ruime 1^e klas kan men niet gelooven dat er zoveel ellende nog is op dit kleine schip & niemand die ook maar iets van eenig medegevoel bezit, voor hen zijn het geen menschen, dieren zouden er niet met minder zorg behandeld worden. Ik heb gisteren alles gezien, er moest telling gehouden worden & controle van passagebewijzen & alle menschen moesten daarvoor op het achterdek komen & dan één voor één de gang door naar het voordek - het duurde de geheele dag & aan eten of drinken werd niet gedacht. Ik zag dat er zelfs wel welgestelde families onder waren. Allerliefste kindertjes, met die grappige kale kopjes & zoo'n klein haarpluimpje voor op hun hoofd, vrouwtjes met hun kleine bokkepootjes, waarop zij bijna niet kunnen loopen, een voorzorg opdat zij niet van hun man kunnen loopen.²⁸ De kapitein vertelde dat er onder waren die schatrijk zijn, maar er bestaat geen andere gelegenheid om weg te koomen & zij wagen hun leeven om de reis te doen, wellicht betalen zij even veel als ik, 1^e klas, want alle plaatsen worden direct door chineezzen opgekocht en tegen fabelachtige prijzen aan de passagiers verkocht.

Ook de schrijver/dichter J. J. Slauerhoff die in die jaren als scheepsarts op de Tjimanoeek en andere schepen van de JCJL voer, bevestigde het bovenstaande schokkende verhaal.²⁹ Als scheepsarts voelde hij zich machteloos, kon hij alleen maar doodzieke mensen onderzoeken en de dood van de overledenen vaststellen. Hij zag de opeengepakte koelies op de ijzeren tussendekken tussen de lading, met geslonken spieren en ingevallen wangen, die naar China terugkeerden na vijf jaar zwoegen in de giftige tinmijnen en de bloedhete rubberplantages. Ze hadden wel een dikke gordel met geld, maar waren volledig versleten. Hij beschreef met veel mededogen de baby's en de oude mensen. 'Er zijn pasgeborenen, die mollig en zacht zijn als kleine weekdieren, wier grote bruine ogen zo open en week in het kleine gelaat liggen. En ook stokouden wier slappe huid als een te ruim gewaad om murwe beenderen hangt, die alleen terugkeren om in het land te sterven [...] sommigen stierven al aan boord, op het achterdek stonden evenveel kisten als sloepen, zij rustten op een laag ongebluste kalk, het deksel tegen hun gezicht. Maar zij kwamen toch thuis in het vaderland China. Uit het tussendek steeg gegons en gesis op, als van een enorm insect dat op- en neergaand geluid voortbracht, een geur walmde naar boven, hing over het schip.' De mensen stikten half in het ruim. Over de aankomst in China: 'Ik heb van de opvarenden geen van alle gekend, geen enkele onderscheiden uit de massa. Vijftienhonderd hebben meegedeeld op dezelfde kleine ruimte, zestien dagen lang, zonder toenadering. Het is leeg en stil nu ze weg zijn en de stank wordt minder. Dat is alles. En nu in China zijn er vijftienhonderd mensen meer, dat is niets!'

De Chinese en Japanse passagiers werden niet slecht behandeld door de Hollandse officieren, maar wel door de Chinese matrozen en klerken, die hen opjoegen met stokken en zwepen. Frans was verbijsterd: 'Zou ik ook zoo moeten verharderen & moeten ophouden die stakkers als medemenschen te beschouwen? Ik geloof niet dat ik dat zal kunnen en ik hoop het ook niet.' Er reisden een Chinese familie en een Japanner in de eerste klas, die zich erg onderdanig gedroegen. Ze gingen weg zodra er westerlingen in de buurt waren en namen hun hoeden steeds af. De Japanner vertelde dat hij een groot Japans-Indisch handelshuis runde, met zeven zaken in Indië en vier in Japan. Zijn naam was hem bekend, het was ook een begaafd schilder. Frans zag een paar prachtige schilderwerkjes. Hij begreep niet waarom zo iemand zich zo inferieur voelde. De Hollanders waar hij aan boord mee omging noemden het kruiperig, maar alle mensen die lang in het Oosten waren schenen zo'n ongegrond vooroordeel te krijgen tegen alles wat oosters was. Frans trok zich er niets van aan en bleef met de Japanner omgaan.

Op zaterdag 17 mei kwam de Tjimanoeek in Hong Kong aan. Frans was op 14 mei ziek geworden en had hoge koorts. Hij werd opgehaald om kennis te komen maken op het kantoor van de HCHC, maar hij voelde zich nog steeds doodziek, ook al zag hij er zoals altijd blozend uit. Nadat een dokter een longontsteking geconstateerd had

werd hij naar het Peak Hospital gebracht in plaats van naar het Peak Hotel.³⁰

Op de vijfde dag in het Peak Hospital, op donderdag 22 mei, tevens de zevende dag én crisisdag van de longontsteking, zakte de koorts. Alleen de pijnlijke hoest was nog niet over. Er was post uit Nederland, die er zes weken over gedaan had. Oom Paul had goed nieuws. De eindopbrengst van Pension Zeerust was nu bekend. Er lag ook een draadloos bericht voor Frans dat op 15 mei gestuurd was door het kantoor in Shanghai. Er was daar dringend hulp nodig, dus hij moest doorreizen met de S.S. Tjimanoeck, die na enige dagen oponthoud op donderdag 29 mei naar Shanghai zou vertrekken. Inmiddels was Frans aardig gecharmeerd geraakt van Hong Kong en voelde hij er niet veel voor om te vertrekken. 'Het is hier prachtig, zoover ik het Zaterdag gezien heb. Zoo goed als geheel Europeesch, reuze groote gebouwen & hotels & alles tegen de Peak opgebouwd. De Peak is prachtig begroeid & je komt met een kabelbaantje in ongeveer 10 minuten op de top ($\pm$ vijfhonderd meter), heerlijk mooi gezicht hier vanuit de hoogte, jammer genoeg staat mijn bed te ver van het raam om het te kunnen zien.'

De *expatriates* die Frans ontmoet had gaven echter de voorkeur aan Shanghai, dat nog Europeeser en mondainer scheen te zijn. Die stad lag op een vlakte. In Shanghai duurde de zomerhitte maar zes weken, terwijl in Hong Kong de zes zomermaanden berucht waren. Shanghai had daarentegen een heel strenge winter. Frans begon zich ook al zorgen te maken over zijn salaris van \$ 250,- per maand. Alle Europeanen in het Oosten leefden in hotels. De koers van de dollar was f 2.- dus als je het echt omrekende was alles erg duur. De kamer in het ziekenhuis bijvoorbeeld kostte \$ 12,- per dag, doktersvisite \$ 5,-. (opgeteld f 34,- per dag). Gelukkig betaalde de firma de kosten van het ziekenhuis. Het eten in het ziekenhuis smaakte nergens naar. De porties waren waren zo klein dat je een vergrootglas nodig had om ze te kunnen zien. 'Hun geneesmethode is dieet & voordelig ook voor hen', schreef Frans: 'Je lacht je ziek om die diners hier, een half dozijn lepels, vorken & messen, drie groote platte borden op elkaar & wanneer je goed scherp kijkt ontdek je op je bovenste een stukje miniatuur vlees of vis, een derde gedeelte van een gewone aardappel + tien erwtjes of een klein stukje gekookte komkommer, alles natuurlijk *high english*, zout en smakeloos. Welk verschil met de diners van het Java hotel en de Tjimanoeck!'

Hij werd verpleegd door drie vervelende, onverschillige Engelse verpleegsters, een Chinese en een Japanse. De laatste was een heel lief en hartelijk meisje, de enige waar hij tenminste vriendelijkheid van ondervond. Van de firma kwam er iedere dag iemand op ziekenbezoek. De HCHC Hong Kong had een flink kantoor, met zes lokalen, en behalve de zeven Hollanders veel Portugees en Chinees personeel. Juist nu ging de chef met verlof en hij zou ook met de Tjimanoeck vertrekken via Shanghai

naar Japan. Vanuit Japan zou hij over Amerika naar Europa gaan. Frans hoopte dat er geen Chinese passagiers meer zouden meegaan in het bagageruim. Hij zou het van zijn leven niet meer vergeten. ‘Het is een schande van de Mij. op zulke wijze die schepsels te vervoeren. Een nacht stormde het en verloren ze nog de helft van hun bagage, wellicht nam zoo’n stortzee ook nog wel een paar kinderen mee, veel waren er anders niet meer in leven.’

Frans werd op zaterdag uit het ziekenhuis ontslagen, dus was er nog wat tijd om Hong Kong te bekijken. Hij nam zijn intrek in het Hong Kong Hotel, een luxe hotel dat zeker kon wedijveren met het Peak Hotel.³¹ Het lag aan de Praya Central, dat nu Des Voeux Central heet, de boulevard langs de haven, dus aan het water. ‘Uitstekend en geheel grootsteedsch ingericht.’ Hij voelde zich nog wat zwak en duizelig. Een lunch in de Hollandsche Club, waar hij kennismakte met verschillende Hollanders maakte hem niet vrolijker.

Hij merkte dat iedereen overal afspraken had en voelde zich alleen. ‘Ik heb me toen maar zoo’n beetje laten rondtrekken en -dragen, maar er was zoo’n geheel gemis aan belangstelling voor mij & daarbij erg moe & duizelig, zoodat ik blij was in mijn hotel terug te zijn & daar verder maar in de leeszaal mijn toevlucht gezocht.’ De zondag was ook weer saai en regenachtig en werd stukgelagen met biljarten en kaarten op de Hollandse Club. Frans verlangde er zo langzamerhand naar om aan het werk te gaan. Hij beschreef zijn indrukken van Hong Kong als volgt:

De stad zelf maakt ook de indruk van een wereldstad, heel hoge gebouwen, elektrische trams, asphalt, alleen de draagstoelen en de rickshaws (die tweewielige wagentjes met koelies ervoor in plaats van een paard) herinneren aan het chineesche leven maar dat vreemde duurt niet lang. In het begin doen de chineezzen zelf ook vreemd aan, vooral de vrouwen met hun lange broeken juist als de mannen. Het zijn anders geen “beauty’s”, kleurloze gezichten zonder eenige uitdrukking & hun glimmende haren strak achterover gekamd, het aardigste vind ik ze nog wanneer ze een lange vlecht dragen. Mannen en vrouwen dragen veel hun broek & jasje van glimmende zwarte voeringstof & zien er daarmede nog dood-scher uit.

De diners in het hotel kon je à la carte samenstellen, een keuze uit vijftig gerechten. Koffie was er slecht. Thee was akelig slap & smakeloos.

Frans deed twee dagen lang wat boekhoudwerkzaamheden voor kantoor. Dinsdagmiddag na zijn werk nam hij de tram de Peak op en wandelde daar op de hoogte rond. Tijdens zijn wandeling genoot hij van het uitzicht op de bergen, de stad en de baai in de diepte. Je kon in de verte ook de fraaie bergen van het vasteland zien liggen, dat maar zeven kilometer verwijderd was van het eiland. Overal in het water zag

je eilandjes. De Peak was dicht begroeid met exotische planten en tropische bloemen. Hij liet zich spijtig ontvallen: 'Ik heb volop genoten in Hong Kong & het spijt mij heel erg dat ik dit mooie land moet wisselen voor de vlakke van Shanghai. Iedere Hollander hier benijdt me dat ik naar Shanghai ga, omdat het er zo Europeesch & mondain is, maar ik ben tóch geen uitgaander.'

Het geplande vertrek van de Tjimanoeck de volgende dag was nog niet zeker. Wanneer meer vracht verwacht werd liet de JCJL de passagiers rustig een aantal dagen langer wachten. Eindelijk, op donderdag 29 april vertrok de Tjimanoeck naar Shanghai. De reis zou maar twee dagen duren.

Aan het einde van de volgende brief schreef Frans lyrisch over de Hollandse lente, 'in mijn diensttijd in Katwijk heb ik dat lentegeluk ook dikwijls diep in mij gevoeld.' Toch had hij nu geen heimwee naar Holland. Hij herinnerde zich de nachtmerrie van zijn ellendige laatste jaar in Amsterdam. Hij wenste Paul geluk met zijn negentiende verjaardag.

Een verslag volgde van de grootse afscheidsfuif in de Hollandsche Club voor Meneer Van Andel, de chef van het Hong Kong kantoor die met verlof ging. De Chinezen op kantoor hadden buiten een grote hoeveelheid Chinees vuurwerk afgestoken, om de kwade geesten af te schrikken. Een hels lawaai. Frans merkte droogjes op: 'De goede geesten zijn zeker niet bang voor die herrie.' Aan boord werd afscheidschampagne geschonken. Het regende, het was koud en mistig. 's Nachts kroop hij weer onder een wollen deken en zijn wollen Hollandse pak kwam weer uit de koffer te voorschijn. Er waren nu veertien eersteklasspassagiers. De baas en hij waren de enige Hollanders. Verder waren het Amerikanen, Engelsen, Chinezen en een Spaanse missionaris. De laatste was een flinke, sympathieke kerel, met een zwarte baard en een bril, die de eerste morgen in een bont gebloemde kimono aan dek kwam. De Amerikanen mopperden over de drooglegging in hun vrije Amerika. De Japanners en Chinezen waren onzichtbaar en hun vrouwen kwamen niet uit bed. Wat aten ze, vroeg Frans zich af. De pater vertelde hem over dat vreemde Chinese volk:

Dat vrouwen niet het minste in tel zijn had ik al gemerkt in de haven te Hong Kong. Op die schepen doen alleen de vrouwen en meisjes het zware werk, ze moeten roeien & vrachten versjouwen & laden & de mannen kijken toe of het goed gaat. Het blijkt nu toch nog werkelijkheid dat dat vermoorden van de meisjes toch nog algemeen gebeurt³². Een of twee meisjes worden geduld in een huisgezin, maar wanneer er meer komen worden ze zonder pardon naar de andere wereld geholpen.'t Is misschien het beste voor die arme schepsels, want die meisjes uit de volksklasse wacht toch slechts het treurigste bestaan, op 3- of 4-jarige leeftijd verkoopt de vader ze meestal & begint hun harde werken bij vreemden om op huwbare leeftijd weer verkocht te worden aan hun echtgenoot, om

daar binnen een paar jaar doodgewerkt & doodgemarteld te worden. Ik had niet kunnen denken dat zulke toestanden hier nog bestaan en had ze tot nu toe onder de fabels gerangschikt. Ik vertel het ook slechts op gezag van die pater, die reeds 30 jaar tusschen het Chineesche volk woont. Zij zien echter niet het minste kwaad in die onmenselijke wreedheid & overigens is het een goed & prettig volk, ik geloof dat ik bij een raar volk ben beland & zal zelf eens trachten te weten te komen hoe het is, maar wellicht kom je als Europeaan nooit met zulke toestanden in aanraking.

Er was niets vanuit de boot te zien tijdens de korte reis naar Shanghai. De Yang-tse-Kiang, die door het modderwater een bruingele kleur heeft, mondt voorbij Shanghai in de Gele Zee uit, die haar naam eer aandoet.³³ Toen Frans die kleur zag wist hij dat ze weldra in Shanghai zouden aankomen, maar voor het zo ver was voer de Tjima-noek al uren op de rivier, die zo breed was dat de oevers niet te zien waren. Shanghai ligt aan een heel brede riviermonding aan een zijrivier van de Yang-tse, de Huang-poo die eigenlijk meer een baai is. Frans wist wel iets over Shanghai en de andere verdraghavens maar het immense Chinese achterland was voor hem één groot mysterie. De schrijver J. J. Slauerhoff schreef over het verval in het toenmalige China:

Vastbesloten om nooit meer aan wal te gaan, behalve in Hong Kong, dat ging nog. Vroeger had China mij alleen vuil en weerzinwekkend geleden. Ik kende er niets dan koelies, de dokken en de havenbuurten, toen zag ik opeens wat erachter lag, het reusachtige land met zijn oneindige akkers, die de mensen zelf moesten bemesten om wat opbrengst te krijgen, levend dus van hun eigen uitwerpselen; in de akkers de miljoenen graven, de steden waar de overbevolking rondom uitpilde, waar de etens- en kadaverstank wedijverden met de uitwaseming van de zieke levenden, daartussen de grijnzende draken en afgodsbeelden, de wegterende nimmer eindigende ouderdom van dit alles.³⁴

Hij legde vele malen aan in Shanghai en zag dan de jonken en grote *sampans* tot verder dan het hart van China de rivier opgaan. In zijn boeken reisde hij met de jonkvaarders mee, maar verder dan de Huang-poo, de baai van Shanghai, kwam hij zelf niet, evenals de meeste westerlingen. Frans was erg nieuwsgierig naar het land, waar hij tot ver in de jaren veertig zou wonen. Hij was vol verwachtingen en wilde nu eindelijk aan zijn 'levenspositie' beginnen.

Acht van de negen kinderen de Jongh in 1907. V.l.n.r.: achterste rij, Leny, Anton en Frans, middelste rij, Fons, Atie en Paul. Op schoot Wimpie. Rechts vooraan Annie.

Frans de Jongh, 20 maart 1919, vertrek naar China.

De theetuin in de Chinese stad van Shanghai, 1919.

Jonks in de haven van Shanghai, 1919.

Demonstraties van Chinese studentes, mei 1919.

MARKET PRICES.

The following prices are those obtaining in Hongkew Market July 1, 1919, and quoted in Mexican dollar cents.

Butcher's Meat.

Beef	per lb.	\$0.14—0.20
Mutton	"	0.16—0.20
Pork	"	0.23—0.30
Veal	"	0.25—0.30

Fish.

Cod	per lb.	0.14—0.16
Mackerel	"	0.15—0.18
Mandarin	"	0.30—0.40
Pomfret	"	0.12—0.14
Somali	"	0.30—0.40
Sole	"	0.14—0.16

Game, Poultry and Eggs.

Duck	each	0.50—0.80
Eggs	per doz.	0.14—0.18
Fowls	per lb.	0.22—0.25
Geese	each	0.60—0.90
Pigeons	"	0.18—0.20
Turkey	per lb.	0.50—0.55

Vegetables.

Artichokes	each	0.02—0.03
Beetroots	per bunch	0.02—0.03
Broad Beans	per lb.	0.08—0.10
Cabbage	each	0.03—0.05
Carrots	per bunch	0.02—0.03
Celery	"	0.02—0.03
Egg Plant	per lb.	0.04—0.05
French Beans	"	0.04—0.05
Green Corn	each	0.02—0.03
Leeks	per bunch	0.02—0.03
Onions	per lb.	0.02—0.03
Parsnips	per bunch	0.03—0.04
Peas	per lb.	0.08—0.10
Potatoes	per picul	1.60—1.80
Radishes	per bunch	0.01—0.02
Spinach	per lb.	0.02—0.03
Tomatoes	"	0.15—0.20
Turnips	per bunch	0.02—0.03

Fruit.

Apples	per lb.	0.12—0.15
Apricots	"	0.09—0.10
Bananas	"	0.06—0.08
Cocoanuts	each	0.15—0.18
Lemons	"	0.06—0.08
Lichees	per lb.	0.16—0.20
Oranges	per doz.	1.50—
Pineapples	each	0.08—0.10
Pears	per lb.	0.12—0.14
Peaches	"	0.08—0.10
Peeboes	"	0.08—0.10
Plums	"	0.08—0.10
Walnuts	"	0.12—0.14

Grain and Flour.

Flour, Shanghai	50-lb.	\$2.30
Flour, American	50-lb.	—
Flour, Australian	60-lb.	4.20
Rice	200-lb.	7.60

Fodder.

Barley	114-lb.	2.50
Brns	114-lb.	2.20

Fuel.

Stove Coal	Tls. 25.00 per ton
House Coal	Tls. 19.00 per ton
Firewood	\$1.00 per 50 bundles

Laundry.

Per 100 articles	\$3.00—\$4.00
------------------	---------------

E. KILNER, Chief Inspector.

*Hierbij verklaar ik hemden
dat 1/2 uur zhuicwastel
under dekkers verdien
den in Holland's verdien*

Walle in een draagstoel, bij Kuling, oktober 1921.

Paper Hunt in Shanghai, februari 1921.

132 *Het shipping office van de HCHC te Shanghai, Frans aan het bureau rechts, 1923.*

HOLLAND-OOST AZIË LIJN
(HOLLAND-EAST ASIA LINE)

No. _____

SHANGHAI, Zaterdag-middag 23/7/21

GENERAL AGENTS IN FAR EAST
JAVA CHINA JAPAN LIJN
HONGKONG

AGENTS IN SHANGHAI:
HOLLAND CHINA TRADING CO.

TELEGRAPHIC ADDRESS:
JACHINPAN-SHANGHAI

A. B. C. CODE 5TH EDITION
SCOTT'S CODE 10TH EDITION

Beste Oom & Tante,

Zoals ik reeds in bygaande Algemeene No.26 x
schreef heb ik nog een brief van Oom dd. 21/5/ ontvange--

t'Is zeker te betreuren dat er met onze lieve Annie nog maar steeds
geen vooruitgang te bespeuren xvalt. Het is verschrikelyk dat je zoo
geheel machteloos tegenover die siekte staat. Sy heeft alles wat
haar genezen kan en inplaats van beter, zie ik maar al te goed in,
dat het steeds slechter wordt.--

Van Alie heeft U zeker ook al het minder aange-
name bericht insake Gerrit's positie by de H.V.A. ontvangen.-
Ik had van te voren nooit vermoed dat hy minder gunstig gewerkt had
maar zoals Ali schryft kan het veel tegenslag en ongelyk syn sonder
dat het eigen schuld is. M.I. blykt dit ook deardat men hem een
nieuwe kans gegeven heeft maar ik begryp dat het hard is voor de
mensen en dit wel de moed ontnemt.-
Wanneer je zooveel moeilykheden en getog rondom je ziet, mag ik dank
baar syn, zelf nog myn vryheid te bezitten en al je leed en moeilyk-
heden niet nog meent een huisgezien te moeten dragen.-

Wanner je lang vrygezel blyft dan wordt je
egoist en verwen& door je eigen gemakkeljke levensopvatting.-
Ik ben overtuigd ook zeker zelf niet met dat getog te beginnen tansy
ik van finantieele moeilykheden geen kwaad meer te duchten heb.-
By de H.C.H.C. kan societs echter lang duren.-

Voor bydrage van de onkosten voor Annie sluit
ik hierby nog zichtwissel van 2.10.-/-. Zyn die laatste twee artikel-
tjes van het Handelsblad nog opgenomen en hebben die nog wat voor de
kas opgebracht. Ondanks beste voornemens is er van verder schryven
niets meer gekomen, waarover ik my zelf wel erger maar dat helpt niet
Ik heb weinig eigen tyd in huis. Altyd heb je andere mensen om je

Brief uit Shanghai aan oom en tante, 23 juli 1921.

*Shanghai, Rue Eugène
Bard, 434. The Mess boys.*

The Mess, Rue Bard.

Nanking Road, de drukste winkelstraat van Shanghai, 1919.

Shanghai, the grandstand bij de Racecourse.

Frans, Walle en Bobby op een houseboat. Tocht naar Tahoe Lake in 1923.

Chinese kinderen van de schipper van de houseboat in gewatteerde winterkleden, met Bobby.

Shanghai, Chinese Beauty.

Het kantoor/woonhuis van de HCHC in Tientsin, 1926.

Koninginnedag, 31 augustus 1926, met de collega's van de HCHC, Rue Dillon, Tientsin, Frans zittend, rechts van de kruik Hulstkampje never.

Kamelen vervoeren steenkool, ten westen van Peking, 1926-1929.

*Verloving Willy en Frans,
21 juli 1929.*

*Huwelijk Willy en Frans,
17 september 1929.*

PENINSULA HOTEL,
KOWLOON,
HONG KONG.

Hongkong 13/11/29
Lieve tante Jet. Heel hartelijk
kom ik te feliciteren met uw
verjaardagen ik hoop dat
u deren dag nog dikwijls
gelukkig wilt vieren. Jam-
mer dat ik nu zoo ver weg
ben anders kon ik pracht-
tig de honneurs waarmaken.
Het is wel te zeker vandaag
helpen is niet?
Goe gaat 't op de gracht?
Bent u weer aangekomen
de laatste tijd; en geen
last van suiker.
Wij stellen 't suik. zoo
inist is Frans naar kantoor
vertrokken. Gij eet tegenvoor-
dig als een wolf, ik denk
dat 't van 't harde werken
komt. Gij niet er best uit
er is weer aardig inge-
werkt. De aankomst hier
was prachtig. Ik vind dat

Brief van Willy uit het Peninsula Hotel in Hong Kong, 13 november 1929.

Het huis in Hong Kong, 2 Chatham Road. (rechterkant).

Moeder en kind en geboortekaartje van Annie de Jongh, 8 september 1930.

Memorandum.

Holland-China Trading Co.

Dept.

Hongkong, SEP 11 1930

192

好時洋行

Zij kon haar geboortedag
juist tusschen de verjaardag
van haar grootmoeder v. Meest.
Dag op 7/9 en was broeder
op 9/9. Tante Maria
geboorte!

Tante Cato. Over in kort berichtje over de
kleine Annie die nu, zoals u best weet
zult hebben - i.e. maandag - 8 September - haar intocht
in de wereld heeft gedaan. Alles is gelukkig goed
verlopen - Willy heeft zich tranen, zoohier de kleine
in was, was alle leed weer vergeten - Het is thans
gebeurd en wij hadden een goede hollandsche verpleegster
"Tante Marie" mit Peking laten komen. Ik kende haar
van vroeger Willy heeft een goede stem aan haar
gehad - Uw kleine nicht is een schatje - al uw
verwachtingen zijn precies uitgekomen. N. m. een
in lijn en het evenbeeld van haar vader. Help de
verpleegster kan er een enkel trek van haar moeder

Briefje van Frans aan tante Cato over de geboorte van Annie, met onder de bijbehorende envelop.

HOLLAND CHINA TRADING CO., LTD.
HONG KONG.

via Siberia.

VIA SIBERIA

Misa C. de Jongh.

Haarlem.

Holland.

Het huis in Shanghai, Avenue Joffre 1528, 1931.

Annie met de amah.

Met vader in de T-ford, 19 juli 1931.

Annie's eerste verjaardag, september 1931.